

LiBeRtE
yayınları

Sanandéji, Nima, *Kapitalizmin Doğduğu Yer: Orta Doğü*,
çeviren: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı,
Ocak 2023.

Kapitalizmin Doğduğu Yer: Orta Doğu

Nima Sanandaji

Çeviren: Ahmet Uzun

LiBeRtE

Kapitalizmin Doğduğu Yer: Orta Doğu
The Birthplace of Capitalism: The Middle East
Nima Sanandaji

Çeviren: **Ahmet Uzun**

ISBN: 978-605-9823-52-4

Liberte Yayınları® | 237

2. Baskı: Ocak 2023; 1. Baskı: Mart 2020

© 2020, Liberte Yayınları®

© 2018 Nima Sanandaji and Timbro förlag®

www.timbro.com

First published in 2018 in the English language with the title *The Birthplace of Capitalism-The Middle East*.

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Bu kitap Mustafa Yasar'ın katkılarıyla basılmıştır.

Yayın Editörü: **Özlem Çağlar Yılmaz**

İç Tasarım: **Liberte Yayınları**

Kapak Tasarımı: **Ayyüce Dalkılıç**

Kapak Fotoğrafı: **The Carpet Merchant, Rudolf Ernst**

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 47663

LiBeRtE
yayingrubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-posta: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Nima Sanandaji

Nima Sanandaji Kürt kökenli bir İranlı aileye mensup İsveç vatandaşıdır. Sanandaji, fiziki bilimler alanında temel eğitimini yapmış olmakla birlikte inovasyon, girişimcilik, kadınların kariyer imkânları, girişimciliğin tarihi ve İskandinav refah devletlerinin geleceği üzerine yirmi beşten fazla kitabın yazarıdır.

European Centre for Entrepreneurship and Policy Reform (Avrupa Girişimcilik ve Kamu Politikası Reformu Merkezi) isimli fikir kuruluşunun başkanıdır. Aynı zamanda Londra’da bulunan Centre for Policy Studies (Kamu Politikası Çalışmaları Merkezi) ve Centre for the Study of Market Reform of Education (Eğitimde Piyasa Reformu Çalışmaları Merkezi) kurumlarında kıdemli araştırmacıdır. 2011’e kadar uzun süre başkanlığını yaptığı Stockholm’de bulunan Captus isimli fikir kuruluşunun eş kurucusudur.

Stockholm Kraliyet Teknoloji Enstitüsü’nden (Royal Institute of Technology, Stockholm) doktoraşı bulunan Sanandaji, Chalmers Teknoloji Üniversitesi, Kraliyet Teknoloji Enstitüsü ve Cambridge Üniversitesi’nde araştırmalar yürütmüştür.

Sanandaji’nin yayınladığı diğer kitapları arasında *The Nordic Gender Equality Paradox* (Timbro, 2016), *Scandinavian Unexceptionalism* (IEA, 2005), *Debunking Utopia – Exposing the Myth of Nordic Socialism* (WND Books, 2016) dikkat çekmektedir.

İÇİNDEKİLER

Bu Kitabın Ana Fikirlerinin Özeti	9
I. KISIM IRAK VE SURİYE: GİRİŞİMİN DOĞDUĞU YER	26
1. Kadim Mezopotamya'nın Tamkârum Girişimcileri	27
2. Kadim Irak'ın Kalıcı Piyasa Modeli	43
3. Musul, Kuzeyin İncisi	53
4. Irak'ın Girişim Kültürünü Kadim Hikâyeler Yoluyla Anlamak	63
5. Suriyeliler ve Fenikeliler Girişimi Avrupa'ya Getirdi	69
6. Halep, Dünya Piyasa Fiyatlarının Belirlendiği Yer	77
II. KISIM MEDENİYETİN BEŞİKLERİNDE PİYASA İDEALLERİ VE KURUMLARI	86
7. Kadim İran ve Bilinen İlk Serbest Piyasa Politikası İdeali	87
8. Çin, İpek Yolu ve Serbest Piyasa Entelektüelleri	103
9. Hindistan'ın Girişim Kültürü ve İlk Proto-Ortaklıklar	119
10. Yerli Amerikan Laissez-Faire'i	129
11. Arap Girişim Geleneği	145
12. İslamî Altın Çağın İktisadî İdealleri	155
13. Kâr-Amaçlı Tıp ve Altyapı, Bir Orta Doğu Geleneği	169

III. KISIM | ORTA DOĞU KAPİTALİZMİNİN RÖNESANSI MI? 182

14. Batı Kapitalizmi İslam ve Yahudi Piyasa Geleneği Üzerine Gelişti	183
15. Batı Kapitalizmi: Daha Rafine Bir Model	195
16. Avrupa Sömürgeciliği ve Merkezî Kontrol Doğu Piyasa Modelinin Altını Oydu	203
17. Petrol ve Nil Merkezî Planlamaya Nasıl Yol Açtı	213
18. Malların Geçmediği Sınırlardan Askerler Geçer	221
Kaynakça	229
Resimlerin Referansları	243

Bu Kitabın Ana Fikirlerinin Özeti

MUSUL VE HALEP SON BİRKAÇ YILDIR YOĞUN ŞEKİLDE haberlere konu oldu. Irak ve Suriye'nin çölleri ve dağlarının bir günlük sürüş mesafesiyle ayırdığı bu iki şehir, isyancı gruplara karşı hükümet öncülüğünde gerçekleşen saldırılara sahne olmuştur. Gerçekten de burada dehşet verici hadiseler yaşandı. Musul halkı, Irak ve Suriye'deki DEAŞ'ın, din ve cinsel eğilimli idamlar şeklinde yürüttüğü teröre maruz kaldı. İç savaşın patlak vermesinden önce Suriye'nin en büyük şehri olan Halep'in önemli bir bölümü, sokak çatışmaları ve bombalama ile moloz yığına dönmüştür. Aşırıcılık, savaş, etnik çatışma, diktatörlük, terör ve beşeri ıstırap, dünyanın Musul ve Halep'le ilgili aklına gelen şeylerdir. Orta Doğu ile en çok ilişkilendirilen kelimelerin bir listesini almak için, bunlara petrol ve yolsuzluğu da eklemek gerekir.

New York, Londra, Stockholm, Singapur ya da Hong Kong gibi zenginleşen şehirleri düşündüğümüzde, akla gelen şeyler ticaret, girişim, canlı şehir hayatı ve eğlencedir. Bu tasvir, günümüz Musul ve Halep'i için oldukça farklıdır. Oysa yüzyıllar boyunca, bu

nitelikler Musul ve Halep'e dünyanın hayranlığını kazandırmıştı. Bu şehirler, değerli malların mübadelesine, fikirlerin akışına ve göçe olanak sağlayan küresel pazar ağının önemli merkezleri oldu. Serbest piyasalar Orta Doğu'nun DNA'sında yer edinmiştir. Musul ve Halep, bölgenin girişimci geçmişinin pek çok örneğinden sadece ikisidir.

Dünyanın ilk piyasa ekonomileri, günümüz Irak ve Suriye'sinde gelişmiştir ki, bunlardan biri Musul'da diğeri ise Halep'te bulunuyordu. İlk müteşebbisler, ilk girişimler, ilk bankalar ve ilk spekülörler yaklaşık 4000 yıl önce burada ortaya çıktı. Bundan yaklaşık bin yıl sonra, antik Batılı Yunan ve Roma medeniyetleri, girişim mefhumunu Orta Doğu'dan ithal etti. Bununla birlikte, antik Yunanlılar ve Romalılar onu asla gönülden sahiplenmedi. Kadim Orta Doğulular ticarete ve girişime pozitif bir açıdan baktıkları halde, Yunan ve Romalılar farklı bir görüşe sahipti. Onlar bu faaliyetleri, yabancılara, aşağı konumdaki insanlara ve kölelere bırakılması gereken düşük statüde uğraşlar olarak gördüler. Bu nedenle, antik Yunan ve Roma'nın iş liderleri, ticari gemi kaptanları ve banka yöneticileri genellikle Orta Doğu kökenliydi.

Orta Doğu, piyasa dostu tutumu sayesinde zenginleşti. Bugün Avrupa ileri, Orta Doğu ise geri kalmış olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye ve Suriye, Roma İmparatorluğu'nun zengin iki eyaletiydi. Ticaret, imparatorluğun Avrupa bölgelerinde hükümetin merkezî planlamasıyla engellenirken, Doğu'da gelişme gösterdi. Romalılar gelmeden yüzyıllar önce, Türkiye'de tarihte ilk defa basılmış standart altın sikkeler ortaya çıktı. Bu başarı, serveti hâlâ "Karun kadar zengin" ifadesiyle hatırlanmakta olan Karun tarafından gerçekleştirildi.

Paralı general ve tarihçi Xenophon, yazdıklarıyla, Büyük İskender'i Pers'i istilaya teşvik etmekle ünlenmiştir. O, Pers İm-

paratorluğu'ndaki ekonomik uygulamalar hakkında, belki de Yunanlı akranlarına, piyasa ekonomisine duydukları güvensizliği terk etmeleri yönünde ilham vermek için de yazdı. Bugün, biz piyasada uzmanlaşma olgusunu ilk defa tanımlayan Adam Smith'in, modern iktisatın babası olduğuna inanıyoruz. Bu, modern Batı düşüncesinde tam yerine oturmaktadır. Bu görüşe eşlik eden düşünce, iyi işleyen ilk piyasa ekonomilerinin Avrupa'da geliştiği ve piyasanın görünmez elinin toplumu nasıl müreffeh hale getirdiğini açıklayan ilk ismin Adam Smith olduğudur. Bununla birlikte, Xenophon, Adam Smith'in doğumundan 2000 yıl önce kadim Perslerin ekonomisi hakkında yazarken, piyasadaki uzmanlaşma konusunda neredeyse aynı tür bir açıklama yaptı.¹ Piyasanın görünmez eli, açıkçası o zamandan beri Orta Doğu'da iş başındaydı. Xenophon'un kadim Persle ilgili yazıları, akıllı bir hükümetin bir piyasa ekonomisini nasıl yönetmesi gerektiği hakkında ilk izahatı da içermektedir: o, etkinlik temelinde değil, fakat sadece gönüllü mübadeleye olanak sağlanması ve özel mülkiyet haklarının korunması zemininde olmalıydı.²

Piyasa ekonomisi, insan toplumundaki en önemli kurumlardan biridir. O, büyük ölçekli refahı ve yeniliği teşvik edebilmiş yegâne düzendir. Bu nedenle, zamanımızda çoğu ülke piyasa ekonomisinin çeşitli biçimlerini benimsemiştir. Bugün yaygın olan görüşe göre, piyasa ekonomisi ve iktisadi özgürlüğe yönelik ideolojik destek, dünyanın geri kalanına yayılmış Batılı anlayışlardır. Batılı piyasa ekonomisi modeli modern çağda en yüksek başarıyı yakalamış olmasına rağmen, bu kurumun gerçek kökleri inkâr edilemeyecek açıklıkta Doğu'da yatmaktadır ve burada ekonomik

1 Grey (1933), s. 32.

2 Age., s. 74. Xenophon'un kadim Pers pazarı hakkında yazdıkları ve serbest piyasa iktisat politikalarına dair ilk izahatı yedinci bölümde yer almaktadır.

özgürlüğe dönük entelektüel destek olduğuna dair deliller de mevcuttur. Girişime ve piyasaya dayalı bir sistem, yalnızca Orta Doğu'da değil, bağımsız olarak uygarlığın diğer iki beşiğinde de gelişti: Çin ve Hindistan.

İslam'ın yükselişinden hemen önce, Arap Yarımadasının derin çöllerinde bile gelişen şehirler vardı ki, onlara parfüm gibi özellikli ürünlerin imalatı ve bunların ihracatı hayat veriyordu. Arap ticaret geleneği, İslam inancında ve geleneklerinde yaşamaya devam etti. Bizzat peygamber Muhammed uzun yıllar tüccarlık yaptı. Bazı ticari ilişkilerini idare ettikten sonra, ünlü bir tüccar-sermayedar olan ilk karısı Hatice ile evlendi.³ Hatice, Müslümanlar tarafından genellikle "Müminlerin Annesi" olarak kabul edilen İslam'daki en önemli kadın figürlerden biri olarak görülmektedir. Kendisi Orta Çağ'da tarihe iz bırakan nadir bir kadın girişimci örneğidir. Mekke'deki Kureyş kabilesi Suriye'ye yaz seyahatine ya da Yemen'e kış yolculuğuna çıkmak üzere kervanlarını topladığında, Hatice'nin kervanı, kabilenin diğer tüm tüccarlarına ait kervanların toplamına eş değerd.⁴

İslam Altın Çağında, Orta Doğu ticaret şehirleri girişim yoluyla müreffeh hale geldi. Orta Doğu halk masallarının *Bin Bir Gece* koleksiyonunda yer alan hikâyelerde görüldüğü üzere, Bağdat, uzun süre dünyanın en zengin şehirlerinden biri oldu. Bu masallarda, kahramanlar çoğu zaman tüccar sermayedarlardır ki bunlar, zenginlik peşinde koşarken, kendileri yanında toplumun geri kalanına da menfaat sağlarlar.⁵ Girişimcileri kahraman olarak tasvir eden Doğu geleneği, ekonomik bir teşebbüsün failini genellikle kötü karakter olarak gören ve bu kahramanı maddi servetinden dolayı itibarsız diye niteleyen modern Batı geleneğinden keskin

3 Murad (1998), s. 11.

4 Wikipedia a.

5 Burton (1885).

bir şekilde farklıdır. Modern Batı kurumları, piyasa ekonomisinin ilkelerine uygun olarak biçimlendirilmiş olmakla birlikte, çağdaş Batı kültürü hâlâ girişim, ticaret ve servet birikimi konusunda düşmanca bir bakış açısına sahiptir. Buna karşılık, bunların hepsi Orta Doğu kültürlerinde övülmektedir.

Elbette, piyasaya dayalı mübadele, tarih kokan Orta Doğu'da geçerli tek iktisadî model değildi –o, feodalizm, kabilecilik ve devlet kontrolü ile rekabet halindeydi. Kırsal alanlarda, nüfusun çoğu genellikle kendi kendine yeten çiftçilerdi. Ancak, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Hindistan ve Çin'deki bazı şehirlerde olgun ve dayanıklı piyasa kurumları ortaya çıktı. İpek Yolu bu piyasa merkezlerini bir araya getirdi ve tüccarlar Halep gibi Orta Doğu piyasa şehirlerindeki malları Avrupa ve Afrika'ya taşıdılar. Bugün, küreselleşmenin ve ticaretin öyküsü, neredeyse sadece Batılı bir bakış açısıyla anlatılmaktadır. Ancak, gelişmelerin çoğu Doğu'da ve Güney'de meydana geldi. Örneğin Swahili Sahili'nde Zanzibar ve diğer ticaret şehirleri Afrika, Arap, İran, Malezya, Endonezya, Hint ve Çin tüccarlarını çekmek suretiyle zenginleşti.

Bugün çok sayıda insan, İslam'ın bir şekilde piyasa ekonomisiyle zıtlık gösterdiğine inansa da İslam dünyası, Hristiyan dünyadan daha fazla piyasaya dayalı idi. İslam'ın Altın Çağı boyunca, su ve rüzgâr değirmenleri makineye dayalı işgücü üretecek şekilde, ilk mekanik enerji imali için kullanılıyordu. 11. yüzyıl civarında Orta Doğulu fabrika komplekslerinin seramik, astronomik aletler, su ve rüzgârla çalışan mekanik makineler, parfümler ve silahlar imal ettiği mini bir sanayi devrimi yaşandı. Bu sektörlerde üretilen bilgi Avrupa'ya iletili. Örneğin, Yunanistan'da bulunan Mısırlı zanaatkârlar, 11. yüzyılda Avrupa'da ilk cam fabrikalarını kurdular.⁶ Haçlı Seferleri sırasında Orta Doğu orduları tarafından

6 Syed, Akhtar ve Usmani (2011), s. 55.

kullanılan Suriye yapımı Şam kılıçları, Avrupalıların onları yeniden üretmeyi asla başaramadıkları gelişmiş bir malzemeden imal ediliyordu. Ancak son zamanlarda bilim adamları bu kılıçların sırlarını anlayabildiler: Bir şekilde, Orta Doğu çelik üreticileri, karbon nanotüpleri çelik yapıya dâhil etmeyi başardılar. Bu beceri, karbon nanotüplerin modern nanoteknolojinin bir ürünü olduğu göz önüne alındığında, oldukça şaşırtıcıdır.⁷

Binlerce yıl boyunca, Orta Doğu girişim yoluyla neşvünema buldu. Fars halıları ve Türk lokumları erken modern çağın en çok rağbet gören tüketim mallarından bazılarıydı; bu ürünler hâlâ tüm dünyada iyi bilinmektedir. Kahvehaneler de benzer şekilde, Orta Doğu tüccarlarının yüzyıllar boyunca dinlenmek ve anlaşmalar yapmak için toplandıkları çayhanelere sahip İslam dünyasının bir icadıdır. Pamuk, ipek, zeytin, fosfatlar ve (sanayi devriminden önce) petrol ürünleri, Orta Çağ ve erken modern çağda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya ihraç edilen diğer malların örnekleridir.

Ekonomik özgürlük taraftarları serbest piyasa fikirlerinin neredeyse sadece Batılı kökenlerine odaklanırlar. Aslında, bu fikirlerin çoğu Doğu felsefesiyle ortaya çıkmıştır. Konfüçyüs, sınırlı vergilendirmenin destekçisiydi.⁸ Özel mülkiyetin korunması taraftarı olan ikinci en etkili Konfüçyüsçü filozof Mensiyüs, piyasa rekabetinin önemini vurguladı, tekellere karşı çıktı ve bireylerin ülkenin temelini oluşturduğunu izah etti.⁹ Taoizm'in kurucusu Laozi (Lao Tsu), belki de ilk liberteryen düşünürdü. “Bir öküzün tüylerinden daha fazla yasa ve düzenlemeleriyle” hükümetin bireyi ezdiğine ve ondan “vahşi kaplanlardan daha fazla korkulması gerektiğine” inanıyordu.¹⁰

7 Reibold vd. (2006).

8 Baosan (2014), s. 59-60.

9 Rainley (2010), s. 157.

10 Rothbard (2006), s. 23-24.

Zengin Fare Tüccarının Öyküsü, gönüllü piyasa mübadelesi ve sermaye birikiminin en yoksul kişilerin bile sosyal merdiveni tırmanmasına nasıl imkân verebildiğini açıklayan eski bir Hint halk masalıdır.¹¹ Vergi oranları belli bir seviyeye ulaştığında hükümetin vergi gelirlerinin düşeceği fikri, bugün Amerikalı iktisatçı Arthur Laffer ile ilişkilendirilir. Laffer yüksek vergilerin ekonomiye nasıl yük getirdiği konusundaki modern anlayışa kesinlikle katkıda bulunurken, bu teori ilk olarak 14. yüzyılda Kuzey Afrikalı Arap âlim İbn Haldun tarafından geliştirilmiştir. O, tüm hanedanların yükselişini ve düşüşünü açıklamak için boğucu vergilendirme teorisini kullandı.¹²

Fars edebiyatının M.S. 11. yüzyıla ait büyük eseri *Kabûsname*'de, İran'ın mitolojik kralı Keykâvus, oğluna ekonomik konularda öğütler vermekteydi. Bu çalışmada dile getirilen rasyonel kişisel çıkar fikri, Adam Smith ve Ayn Rand gibi Batılı serbest piyasa entelektüellerinin düşüncesine çok yakındır.¹³ 13. yüzyıl esnasında bugünkü Türkiye'de yaşayan ve mistik İslam Sufizmi geleneğini izleyen hiciv ustası filozof Nasreddin Hoca, popüler fıkralarıyla hâlâ hatırlanmaktadır. Onun fikirlerinden biri, bilge hükümdarların vergi yükünü azaltması gerektiğidir, aksi halde krallıkları yıkık bir duvar gibi çöküp gidecektir.¹⁴

Eğer biz serbest piyasa modelinin Doğu kökenlerini unutursak, bu, gönüllü mübadele ve mülkiyet haklarıyla ilgili anlayışımızı etkileyecektir. Bunun bir örneği, dünyanın gerçek harikalarından biri olan kehrizlerdir. İlk olarak üç bin yıl kadar önce İran'da inşa edilmiş olan bu su altı sulama sistemleri, medeniyetin İran, Suriye ve Avrupa'nın bazı bölgeleri gibi kurak memleketlerde neden

11 Rana (2004), s. 33.

12 Laffer (2004).

13 Hosseini (2003a), s. 36.

14 Hariyanto (1995), s. 23-4.

geliştiğini açıklar. Bazen yerin yüzlerce metre altında inşa edilen ve hatasız bir açıyla kilometrelerce uzayıp giden kehrizler, insan mühendisliğinin şaşırtıcı maharetleridir. Bu etkileyici yapıların binlercesi, önceleri çorak alanların sulanması için inşa edildi ve binlerce yıl kullanımda kaldı. 1968 gibi geç bir tarihte bile, İran'da kullanılan suyun çoğu hâlâ bu kadim altyapıdan geliyordu.¹⁵ Kehrizler, mülkiyet hakları sayesinde mümkün oldu: Evvelce kurak olan araziye sulayan kişiler, toprağın ve ona verilen suyun mülkiyetini kazandılar. Bunları inşa edenler uzman özel müteahhitlerdi. Mısır Piramitleri ile zıtlık ortadadır. Piramitler, zalim hükümdarlar tarafından finanse edilen devlet iktidarının devasa sembolleri olarak inşa edildiler ve herhangi bir gerçek dünya amacına pek hizmet etmediler. Kehrizler gönüllü ilkelere dayalı olarak inşa edildi ve sayısız insan neslinin çorak topraklarda gelişmesini mümkün kıldı.

Kapitalizmin Doğduğu Yer: Orta Doğu'nun okunmasından üç önemli sonuç ortaya çıkmaktadır:

Girişim ve ekonomik özgürlük, yalnızca son zamanlarda değil, fakat aynı zamanda binlerce yıllık insanlık tarihinin gidişatını şekillendirmede oldukça etkili olmuştur. Yaygın ve modern bir inanç, kapitalizmin yeni ve Batılı bir kurum olduğudur. Eğer bu doğru olsaydı, o zaman insanlık tarihi boyunca gerçekleşen ilerlemenin çoğu, özel teşebbüsün, piyasa mekanizmasının ve birbirleriyle gönüllü sözleşmeler yapan kâr amaçlı kişilerin yokluğunda ortaya çıkması gerekirdi. Bu kitap bu görüşü reddediyor. Bunun yerine, vaki olan şey, proto-kapitalizmin şu ya da bu şekilde geçmişin büyük medeniyetlerinde gelişme zemini bulunduğu. O, insan medeniyetinin ilk beşiği Mezopotamya'da ve yine bağımsız olarak Çin ve Hint uygarlık beşiklerinde ortaya çıktı. Mezoamerika'da muhtemelen diğer beşiklerle gerçek teması olmayan dördüncü

15 Wulff (1968), s. 94.

bir medeniyet beşiği gelişme gösterdi. Aztekler ve çevre kültürlerin ekonomik uygulamalarını anlatan bir bölüm, bu kitapta yer almaktadır. Burada, piyasa ekonomisinin bazı yönlerinin bu medeniyetlerde de mevcut olduğu gösterilmektedir. Görünen o ki, kapitalizm, beşeri gelişmede Batı odaklı dar bir anlatımın bizleri inandırdığından çok daha önemli bir rol oynamıştır. Hatta piyasa ekonomisinin, şu ya da bu şekilde, kültürden bağımsız olarak insan refahının bir ön şartı olduğu dahi iddia edilebilir.

Girişim, özel mülkiyetin korunması, gönüllü mübadele, serbest piyasa politikası idealleri ve iri hükümetin gelişmeyi bastırabileceği anlayışı, Batı'ya ulaşmadan çok önce Doğu'da zuhur etti. Bu tasavvur, müteakip sayfalarda gösterilen altı bilgi grafiğinde özetlenmektedir. Bu bilgi grafikleri tabii tüm insanlık tarihini ihata etmiyor, ancak onlar piyasalarla ilgili çeşitli fikir ve kurumların gelişiminde bazı kilometre taşlarını vurgulamaktadır. Dahası, onlar girişimin ve piyasa ekonomisinin Avrupa'ya ulaşmadan yüzyıllar önce Orta Doğu'da geliştiğini aksettirmektedir. Avrupa tarzı kapitalizm Orta Doğu, Çin ve Hindistan'da piyasaya dayalı mübadelenin altın çağlarından çok sonra ortaya çıktı. Aynı şey, serbest girişim ve sınırlı devlete yönelik ilmi destek, piyasanın görünmez elinin tanımı, yüksek vergilerin ekonomik faaliyete ne kadar zarar verdiğine dair iktisat teorisi, rasyonel kişisel çıkara entelektüel destek ve sanayi devrimi için de geçerlidir. Elbette, standart ders kitaplarında kullanılan tanımlamayla, sanayi devrimi erken modern çağda İngiltere'de meydana gelmiştir, ancak o, Doğu'daki piyasa mübadelesinin altın çağlarını takip eden kesintisiz bir süreç olarak daha iyi anlaşılabilir.

Orta Doğu, binlerce yıl boyunca girişim yoluyla gelişti. Piyasa mübadelesi yoluyla yeniden filizlenme olabilir. Orta Doğu'nun mezhepsel şiddet, petrol bağımlılığı ve devletçi kontrol ile ilişkilendirildiği bugünkü zaman, bölgenin normal durumundan ziya-

de, nihayetinde tarihsel bir parantezdir. Geçmişî anlamak geleceği şekillendirmemizi sağlar. Bugün pek çok uzman, Orta Doğu'nun askeri güç ve diğer dış hükümet müdahalesi biçimleriyle "düzene sokulabileceğine" inanmaktadır –birkaçı ticareti ileriye dönük başlıca yol olarak görür. Tarihsel bir bakış açısı burada yardımcı olabilir. Filistin'i, Lübnan'ı ve İsrail'i, şiddetten başka hiçbir şey bilmeyen insanların yaşadığı ebedi çatışma yerleri olarak görmek kolaydır. Oysa Filistinlilerin, Lübnanlıların ve Yahudilerin atalarının ortak bir yönü vardır: Onlar büyük bir ilerlemenin zeminini hazırlayan başarılı tüccarlar ve girişimcilerdi. Bu bölgede antik Fenikeliler, daha ziyade ekonomik işlemlerin kaydını tutmak için alfabeyi icat ettiler. Fenikelilerin ticaret ağları, ilk Batı medeniyetlerinin ortaya çıktığı yer olan Akdeniz bölgesinin erken gelişiminde önemli bir rol oynadı. Bu teşebbüs geleneği hâlâ devam etmektedir. Yakın zaman önce, Beyrut, bir uluslararası ticaret merkezi olarak başarısı ve rolü nedeniyle Orta Doğu'nun Paris'i olarak biliniyordu. Ne yazık ki, savaşlar ve çatışmalar geçen on yıl boyunca şehrin başına bela oldu. Buna rağmen, Musul, Halep ve Filistin topraklarında olduğu gibi Beyrut'ta da ticari hayat devam ediyor. Bombalamalar biter bitmez, sadece kısa bir süreliğine ve sırf şehrin bir bölümünde bile olsa, Orta Doğu pazarları hayat buluyor. Yaptırımlar kaldırılır kaldırılmaz, iş hayatı canlanmaktadır.

Saddam Hüseyin'in Irak'ı ile olan yıkıcı savaştan önce İran'ın göz alıcı ekonomik büyümesiyle örneklendirilen Orta Doğu'da, piyasalar refahı artırmıştır. İran'ın büyümesinin bir kısmının petrolden kaynaklandığı doğru olmasına rağmen, özel sınaî firmaların gelişmesi de bu dönüşümde önemli bir rol oynadı. Bugün uluslararası yaptırımlar kaldırılmakta olduğundan, İranlı işletmeler Batılı aktörlerle ticaret yaparak yeniden büyüyebilir. Kurumsal eksiklikler ve müdahaleci bir devlet, ekonomik gelişmenin önünde dursa da özel işletmeler hâlihazırda İran ekonomisinde önemli

bir rol oynamaktadır. İran'ın ana ticaret ortağı olan Çin, eski İpek Yolu'nu yeniden canlandırarak mevcut ticari ilişkilerini genişletmeyi ummaktadır. Bununla birlikte, petrol Orta Doğu için lanetli bir şey olmaya devam ediyor, çünkü bu değerli kaynağı devlet kolayca kontrolüne almakta ve bu durum merkezî planlamayı teşvik etmektedir. Bununla beraber, Arap sosyalizmine olan desteğin azalmasının açıkça ortaya çıkardığı gibi, piyasa özgürlüğü geleneği yaşamaya devam etmektedir.

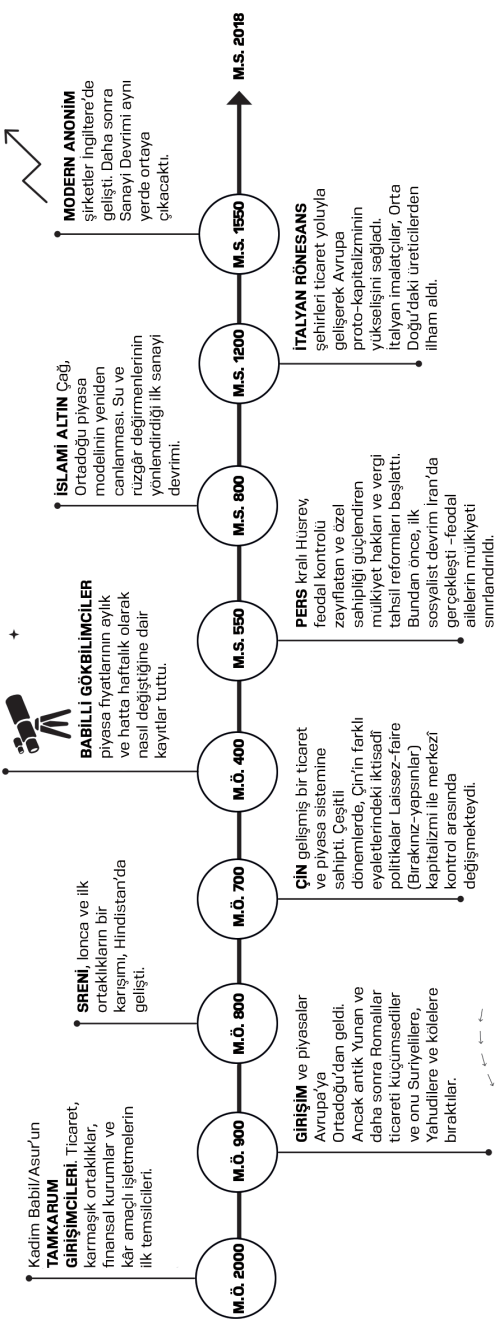
Suudi Arabistan veliaht prensi Muhammed bin Salman, kâr amaçlı eğitim ve sağlık hizmetlerini de içerecek şekilde, piyasa reformlarının doğru tercih olduğuna inanmaktadır. Eskiden şiddet yanlısı Marksistler olan Iraklı Kürtler, bir küçük esnaf topluluğunu sahiplenmişlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Ürdün ve Kuveyt gibi Orta Doğu'nun daha küçük devletlerinde hâlihazırda yüksek derecede bir ekonomik özgürlük vardır. Tabii ki, Orta Doğu'nun büyük kısmı yolsuzluk, insan haklarına pek saygı olmaması ve demokrasi eksikliği yüzünden rahatsızlık duymaktadır. Orta Doğu demokrasilerinin şu anki düşük kalitesini iyileştirmek için bu açık sorunların ele alınması gerekiyor. Ancak, bu, insanların hayatlarını iyileştirmek için piyasaların yumuşak gücünü göz ardı etmenin bir nedeni değildir.

Dünyanın elinde, Orta Doğu'nun küresel piyasa topluluğuyla yeniden bağlantı kurmasını özendirmek için iyi bir neden vardır. Bu, zenginliğin büyümesini teşvik edecek ve barışçıl mübadeleyi arttıracaktır. Bugün Amerikan yaptırımlarıyla yaşamaya devam eden, Orta Doğu pazarlarını güç diplomasisiyle açmaya dayalı İngiliz sömürge fikri yerine, tarih boyunca Orta Doğu'yla gönüllü mübadele yollarını arayan Venedik ve İsveç gibi Avrupalı güçlerden ders çıkarılmalıdır. Genellikle serbest piyasaların şampiyonu olarak görülen Anglo-Sakson süper güçleri, kendi itibarlarına aykırı hareket ettiler ve bunun yerine yapıcı bir seçenek olmayan

Orta Doğu pazar geleneğini bastırma yoluna gittiler. Şaşırtıcıdır ki, normalde ekonomik özgürlüğü destekleyen sağ siyasetçiler, İran gibi ülkelerle olan ticareti baskı altına almanın erdemlerine ikna olmuşlardır. Belki de bu tutumlar, Batı'da daha çok insanın Orta Doğu'nun Çin ve Hindistan'la birlikte kapitalizmin doğduğu yer olduğunu fark etmesi halinde değişecektir. Sadece refah getirdiği için değil, fakat aynı zamanda çatışmaya karşı ticaret ve girişime öncelik verilmesi gerektiği için, Orta Doğu'da serbest piyasa kurumlarının gelişmesine izin verilmelidir.

İranlılar, Araplar, Türkler, Kürtler, Süryaniler, Yahudiler ve Orta Doğu'daki diğer sayısız grubu birbirinden ayıran çok şey vardır, ancak onların hepsi doğal tüccarlar ve sıkı pazarlıkçılardır. Tarih boyunca, bu bölge savaşlarla sayısız defa yakılıp yıkılmıştır. Bunlardan bazıları –mesela Moğolların ve Timur'un acımasız saldırıları- çok derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Buna rağmen Orta Doğu toplumları, petrolün sağladığı zenginliklere dayanarak değil, fakat daha ziyade ticaret ve girişim yoluyla daima kendini toparlamayı bilmişlerdir. Zamanımızda tutarlı olan yol da budur. Piyasa ekonomisinin küresel bir fenomen haline geldiği modern çağ, neden bir istisna olsun?

GİRİŞİM/PIYASA EKONOMİSİ

GÖRÜNMEZ ELİN TARIFI

TODD LOWRY, *İktisadi Düşünce Tarihi El Kitabı* (2003) adlı eserinde, Adam Smith'ten kalan yayımlanmamış notların, onun Xenophon'u okuduğunu gösterdiğini, ancak hakkını teslim edemediğini yazar.

GUANZI, Çin'den gelen önemli bir siyasi ve felsefi metin olarak, kâr arayan tüccarların piyasada talep ve arzı nasıl öğrenmeye çalıştıklarını ve onların faaliyetlerinin etkin bir ekonominin temelini nasıl oluşturduğunu anlatır: »Muhteşem ve fantastik şeyler zamanında uleüyor; nadir ve sıra dışı mallar kolayca getiriliyor. Bu yüzden gece gündüz uğraşırlar, tüccarlar oğullarını ve kardeşlerini kâr diliyle konuşarak, onlara zamanlamanın erdemini öğreterek ve malların değerini nasıl anlayacaklarını belleterek ders verirler.«

M.Ö. 700

M.Ö. 400

M.S.1776

M.S.1776

ADAM SMITH, genel olarak iş bölümünün ve girişimcilerin rasyonel kişisel çıkarlarının ekonomik ilerlemeyi nasıl yarattığı konusunda ilk metin kabul edilen *Milletlerin Zenginliği*'ni yazar.

YUNAN TARİHÇİ Xenophon, Pers pazarında özel aktörlerin uzmanlaşmasının nasıl işlediğini anlatıyor. Bu, işbölümüyle ilgili bilinen ilk kayıttır.

SERBEST PİYASALAR VE KÜÇÜK HÜKÜMET İÇİN ENTELEKTÜEL DESTEK

Buyuk Kiroş hakkındaki
PERS HİKAYESİ şunu
açıklar: bilgi bir hükümdar,
piyasa işlemlerini etkinlik
temelinde değil, mülkiyet
haklarına ve hukukun
üstünlüğüne dayanarak
değerlendirmelidir.

MENSİYÜS, ikinci en etkili
konfüçyüsçü filozof, piyasa
fiyatının neden serbestçe
belirlenmesi ve mülkiyet
haklarının neden korunması
gerektiği konusunda ileri
teorilere sahiptir. Mensiyüs,
devletin piyasa işlemlerini
vergilendirmesinin yanlış
olduğuna inandı ve bireyin
haklarını savundu.

M.Ö. 550

M.Ö. 500

LAOZİ, Taoizm'in kurucusu,
bilinen ilk libertenyendir.
Kişisel ve iktisadi hürriyeti
savunmuştur.

ÇİNLİ FİLOZOF
Konfüçyüs sınırlı
vergilendirmeyi
destekler.

M.Ö. 300

M.Ö. 100

ÇİNLİ TARİHÇİ Sima Qian,
Çin'in zengin girişimcilerine
övgüde bulunur: «Bu
insanlar, hükümet
tarafından toprak verildiği
için ya da yasaları ihlal
ettikleri veya kötü şeyler
yaptıkları için zengin
olmadılar. Onlar doğanın
kanununu gözlemlediler ve
harekete geçecek ve kâr
edecek doğru zamanı
sezdiler.»

ÇOK SAYIDA ORTAÇAĞ
Musluman düşünürü
Avrupalı akranlarının aksine
ticareti ve servet birikimini
övdü.

M.S. 1000

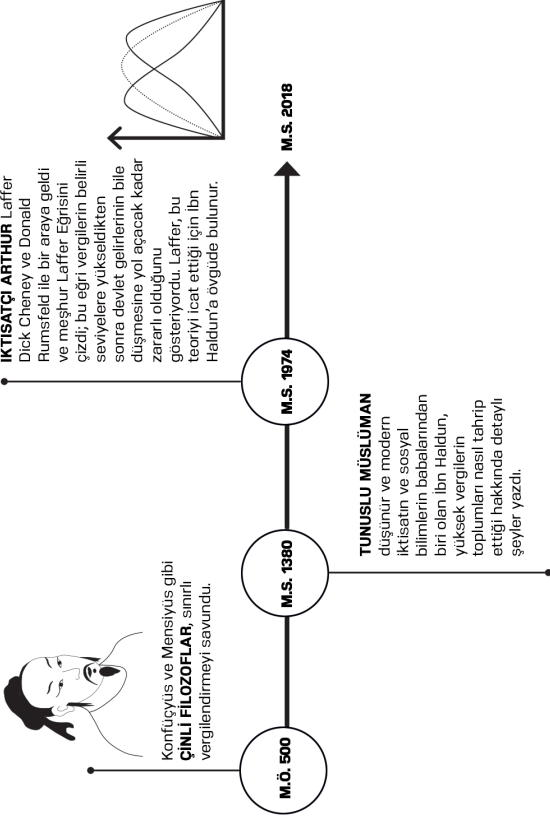
M.S. 1776

ADAM SMITH,
Avrupa'da o
tarihten beri
serbest piyasa
lehine yükselen
desteğe dayalı
olarak, *Milletlerin
Zenginliğini*
yazar.

M.S. 2018

YÜKSEK VERGİLERİN TAHRİP EDİCİ GÜCÜ

RASYONEL KİŞİSEL ÇIKAR

